

NOTITIE YOUTHLAB: ZITTEN IS NIET STILZITTEN

Door: Jaap van der Spek & Renée Frissen ¹

1. Inleiding

In deze notitie treft u de bevindingen van het YiP Youthlab in Nederland. Young in Prison is een internationale organisatie die actief is in vijf landen (Zuid-Afrika, Kenia, Malawi, Colombia én Nederland), in ieder van deze landen doen wij drie dingen. Ten eerste organiseert YiP workshops voor jongeren in detentie om hen te leren op een positieve wijze een bijdrage te leveren na vrijlating. Ten tweede begeleiden we jongeren met vrijwilligers ná detentie, om hen te helpen op het rechte pad te blijven. Ten derde denken we mét jongeren na over de vraag *hoe straffen van jeugd kan worden vormgegeven zodat het goed is voor jongeren en de samenleving*. In het Youthlab gaan jongeren met deze vraag aan de slag, YiP organiseert in alle genoemde landen Youthlabs waarin jongeren reflecteren op ‘de ideale straf’. Voor het Nederlandse Youthlab heeft YiP samengewerkt met het Instituut voor Publieke Waarden (IPW). Het IPW is een maatschappelijke onderneming en realiseert oplossingen voor een betere én goedkopere publieke zaak. YiP heeft voor de internationale kennisuitwisseling en organisatie van de Youthlabs subsidie ontvangen van E-Motive.

1.1. Waarom wij met ervaringsdeskundige jongeren nadenken over ‘beter straffen’

In de huidige (jeugd-)strafketen ondergaat een jeugddelinquent een straftoewijzingsproces. Gezaghebbers zoals officieren van justitie, rechters, medewerkers van de reclassering, formuleren, al dan niet expliciet, de strafdoelen waarmee ze een straf onderbouwen. Zij vertrekken vanuit een eigen opvatting over dat wat juist is voor de delinquent en onderbouwen dit juridisch. Het strafdoel is daarmee vooral afhankelijk van degene die straft. En de straf die daaruit kan volgen, wordt bepaald door het systeem dat is ingericht om straffen te kunnen uitvoeren. De jongere die de straf ontvangt, verdwijnt daarmee uit beeld, zelfs al

¹ Jaap van der Spek (jaap@younginprison.nl) is de projectleider van Young in Prison Nederland. Renée Frissen (renee@publiekewaarden.nl) werkt als onderzoeker voor het Instituut voor Publieke Waarden. Bezoek ook www.younginprison.org en www.publiekewaarden.nl.

worden jongeren wel gehoord voordat de straf wordt uitgesproken. De betrokkenheid van de delinquent vormt niet altijd de basis van het strafstelsel. En dat zouden wij graag anders zien.

In het YouthLab hebben we het daarom omgedraaid. We vroegen aan jongeren met een detentieverleden hoe *zij* hun eigen straf zouden herontwerpen. Wat is eigenlijk volgens hen de functie van straf? Wat moet een straf opleveren? En wat voor een straf past dan bij dit doel? Straf zagen we in het YouthLab als een doorbraak. Het is een middel en niet alleen een doel op zich. Wat het doel wél is zal afhangen van de delinquent, en niet van de persoon die de straf moet toewijzen. Op die manier ontstaan maatwerkstraffen waar de delinquent actief bij wordt betrokken.

Dat wil niet zeggen dat we de samenleving of het slachtoffer van het delict uit het oog verliezen. Vergelding is een heel legitiem strafdoel. De jongeren uit het YouthLab erkenden dat een misdaad moet worden vergolden – ‘oog om oog, tand om tand’ vonden zij een rechtvaardig principe, maar het is de vraag hoe je precies hard genoeg straft op een ‘passende manier’. En om dat te bepalen is het heel belangrijk om goed te luisteren naar wat iemand nodig heeft, en op welk moment welk middel het beste werkt. Dat is belangrijk voor de jonge delinquent, maar ook voor de samenleving.

Daar komt de jongere immers weer in terug als de straf is uitgezeten.

1.3. Waarom wij met ervaringsdeskundige jongeren samenwerken aan ‘beter straffen’

In het YouthLab ging we op zoek naar nieuwe waarderingsopties voor een straf. Mét jongeren: in de maanden september en oktober werkten wij met 7 ex-gedeteneerde jongeren aan de vraag wat straffen zou moeten doen, hoe dit nu werkt en wat nu beter kan.

De jongeren maakten een korte film als eindproduct, waarin zij hun ideeën uiteenzetten. Deze film presenteerden zij 16.10 op een forum, waarbij tachtig beleidsmakers aanwezig waren en een panel, bestaande uit Herman Bolhaar (vz. College PG, Openbaar Ministerie), Marith Volp (Lid Tweede Kamer, PvdA) en Esther Overwether (Directrice JJI Teylingereind). Deze film is echter, om privacy redenen, niet openbaar – niet alle werkgevers van de jongeren kennen hun verleden. Daarom treft u in deze notitie een samenvatting van het gehele proces.

1.4. Korte samenvatting

Jongeren ervaren hun periode van detentie vaak als een periode zonder perspectief: ‘je raakt er bevroren’. Ze zouden liever zien dat er méér mogelijkheden zijn in detentie om je te ontwikkelen, waarbij het vooral zou moeten draaien om vaardigheden die je kunnen helpen ná detentie. ‘Zitten, maar niet stilzitten’, werd hun slogan. Want wanneer je het nu goed doet in detentie, zijn de beloningen vaak triviaal. ‘Ze geven je bijvoorbeeld een kinderbuono’. Ten tweede vonden de jongeren het belangrijk aan jezelf te werken om

verantwoordelijkheid te nemen voor jezelf en je daden – geen van de jongeren was tegen straffen *an sich*. ‘Oog om oog, tand om tand’ vonden ze een heel rechtvaardig principe, net als het idee dat de overheid ‘terugslaat’ en een misdaad vergeldt. Máár dan gaat het wel om de kunst van het ‘precies hard genoeg terugslaan’. En als ze dan gestraft worden, hadden ze het prettig gevonden om te weten welke doelen er met die straf bereikt zouden moeten worden, meer dan vergelding alleen. Een straf moet ergens perspectief op bieden. Deze doelen vonden de jongeren zelf belangrijk:

1. Strafdoel: De samenleving slaat terug
2. Strafdoel: De samenleving krijgt meer begrip voor de dader
3. Strafdoel: De samenleving van het gevoel van onmacht verlossen
4. Strafdoel: Nieuwe daders afschrikken
5. Strafdoel: De dader komt er beter uit dan dat hij of zij er in ging
6. Strafdoel: De dader komt weer in contact met zijn of haar gevoel
7. Strafdoel: De dader leert zichzelf begrijpen
8. Strafdoel: De dader komt in contact met het slachtoffer

En wanneer je een doelt met een straf wilt bereiken, kan eigenlijk geen enkele straf precies hetzelfde zijn – iedereen heeft iets anders nodig. Ten slotte misten jongeren vaak mensen tijdens detentie waarvan zij het gevoel hadden, dat die jongeren écht kunnen begrijpen. En dus kunnen helpen. Om deze reden zijn de jongeren een groot voorstander van het betrekken van ‘ervaringsdeskundigen’ voor, tijdens en na de detentie.

2. Wat moet straf doen – samen op zoek naar strafdoelen

Met de jongeren spraken we in allerlei vormen over de vragen: wat moet een straf doen? Of teweeg brengen? Het *doel* van hun eigen straf bleken zij in hun straf(proces) nooit zo expliciet te hebben ervaren. Terwijl dit doel toch eigenlijk veel belangrijker zou moeten zijn dan de straf zelf. We hebben daarom de jongeren de kans gegeven om alsnog over hun strafdoel na te denken. En al terugkijkend te reflecteren op de vraag: welke doelen heb ik met mijn straf kunnen realiseren?

Wij vonden dit belangrijk omdat het expliciet maken van een strafdoel jongeren helpt om te begrijpen wat de achterliggende gedachte van een straf is. En dus wat de stip op de horizon is. Tijdens de straf, maar ook erna. Met de straf leven we de wettelijke kaders na die we met elkaar hebben afgesproken. Wanneer die worden overtreden, is het belangrijk dat er een sanctie volgt. Maar net zo belangrijk is het perspectief dat wordt geboden op de periode daarna. Voor de jongere in kwestie, maar ook voor de samenleving. Samenvattend hebben de jongeren de jeugdgevangenis ervaren als een plek waar zo'n perspectief nauwelijks bestaat, terwijl ze het er allemaal over eens zijn dat een straf zo'n uitzicht wel zou kunnen bieden. Ze bedachten daarom een alternatieve slogan, over wat een straf ieder geval moet betekenen: 'zitten is niet stilzitten'.

2.1 Strafdelen

Rechtsfilosofen buigen zich al eeuwen over de vraag wat het doel van een straf kan of moet zijn. De literatuur geeft vele antwoorden, wij hebben de jongeren deze principes (grofweg te verdelen op een continuüm tussen repressie en resocialisatie) voorgelegd. Daarna hebben we hen gevraagd, met behulp van een rollenspel, wat doelen van straf zouden kunnen zijn in hun eigen woorden. Gebaseerd op hun eigen leven en ervaring. Zij kwamen op de volgende acht strafdoelen:

9. Strafdelen: De samenleving slaat terug
10. Strafdelen: De samenleving krijgt meer begrip voor de dader
11. Strafdelen: De samenleving van het gevoel van onmacht verlossen
12. Strafdelen: Nieuwe daders afschrikken
13. Strafdelen: De dader komt er beter uit dan dat hij of zij er in ging
14. Strafdelen: De dader komt weer in contact met zijn of haar gevoel
15. Strafdelen: De dader leert zichzelf begrijpen
16. Strafdelen: De dader komt in contact met het slachtoffer

2.2 Het ranken van de strafdoelen

Na het formuleren van de strafdoelen, hebben we jongeren gevraagd de verschillende strafdoelen te ranken. Iedereen deelnemer kreeg drie briefjes en mocht deze vrijelijk verspreiden over de strafdoelen, dat leverde de volgende top 4 op

1. Dader komt er beter uit, dan er in	8 stemmen
2. Jezelf leren begrijpen	7 stemmen
3. Weer in contact komen met je gevoel	5 stemmen
4. In contact komen met het slachtoffer	4 stemmen

3. Wat vonden de jongeren waardevol in hun straf

Een uitspraak die bleef hangen is dat 'je leven er als het ware bevroest'. Maar dat wil geenszins zeggen dat de jongeren niets hebben gehad aan hun straffen. In tegendeel. Bepaalde elementen bleken erg waardevol. Zoals een behandeling op maat, of muziektherapie. Of langer dan een maandje zitten. Maar vooral: professionals die *echt* luisteren. Begrijpen wat een jongere wel en niet heeft geholpen is cruciaal om te werken aan een nieuwe aanpak. Daarom hieronder de belangrijkste observaties in de jongeren over hun straf. Omdat de opbrengsten rijk en divers zijn, geven we de verschillende opvattingen puntsgewijs neer. Sommige punten zijn opmerkingen van jongeren, evenveel punten zijn reflecties van onderzoekers van Young in Prison en het Instituut voor Publieke Waarden.

- De straf kan een einde maken aan de vicieuze cirkel: "Ik was wel blij dat ik nu mijn gedrag kon gaan veranderen."
- Als een professional zijn of haar werk goed doet dan maakt dat een enorme positieve impact. Goed je werk doen is volgens de jongeren: betrokken zijn, begrip tonen, goed luisteren, consistent zijn, eerlijk zijn. Er is een grote behoefte aan iemand die *echt* naar ze luistert. Dat blijkt zeldzaam en tegelijkertijd cruciaal.
- Luisteren blijkt in een andere context ook belangrijk: "Ik heb wel ervaren dat er naar mij is geluisterd. Door de slachtoffers. Dat heeft me heel goed gedaan, daardoor kon ik goed het traject ingaan. Het is namelijk belangrijk dat je jezelf vergeeft."
- Ruimte maken voor vergeving en berusting is belangrijk. Het laatste woord in de rechtbank kan daarom belangrijk zijn: "Ik kon toen mijn verhaal vertellen en uitleggen. Ik kreeg de kans om te zeggen: ik heb spijt. Dat was fijn. Maar, het moet wel echt zijn. Je gevoel moet echt zijn. De woorden moeten echt zijn."
- Scholing vormt een belangrijk sleutel. Dat hangt ook samen met de tijd na de straf. Kunnen doorstromen na een periode van vrijheidsbeperking is cruciaal: "Toen ik langer vast zat dacht ik: ik ga wat doen. Toen heb ik gewerkt en school gedaan. Zo ben ik overgegaan tijdens mijn detentie. Ik kon gewoon doorstromen in mijn tweede jaar. Dat was heel fijn." De kwaliteit van de scholing, zeker voor de wat hoger opgeleide jongeren, liet nog wel te wensen over.
- In 'de Jeugd' komen de jongeren in een leefgroep. Wanneer de kwaliteit van en sfeer in die groep positief is, dan heeft dat erg goed impact, maar het kan ook enorm belemmerend werken. Een zorgvuldige samenstelling kan daarom het verschil maken.

4. Wat vonden de jongeren niet goed aan hun straf ?

De meeste jongeren ervoeren een gebrek aan perspectief. Ze zaten niet allen vast, maar stonden ook stil. En dat vonden de jongeren zonde. Net als in de vorige paragraaf mengen we in deze opsomming opmerkingen van jongeren met observaties van de begeleiders.

- Het wantrouwen richting professionals die de jongeren onderzoeken/bewaken/met ze werken is groot. Ze hebben ervaren dat ze gepakt worden op het moment dat ze eerlijk zijn. Het uiten van een zorgvraag richting mensen die je ook kunnen bestraffen, of je straf kunnen beïnvloeden (door een PIJ-maatregel te verlengen), wordt als riskant ervaren en is daarom een belemmering voor de openheid. Terwijl openheid als zeer belangrijk wordt ervaren.
- Dit gold ook tijdens de periode na het straffen; jongeren ervaren de medewerkers van de nazorg / reclassering als mensen die nauwgezet de regels vormen en niet altijd kijken wat er écht nodig is. En deze mensen kun je niet alles vertellen, want ze kunnen je ook terug melden.
- Jongeren missen mensen die hen begrijpen, ervaringsdeskundigen. Er wordt een grote (mentale / culturele) afstand ervaren tussen de medewerkers uit instellingen en henzelf. Vaak kwam terug: ‘ze doen hun best, maar kunnen het ook niet begrijpen’.
- Soms is er ook gewoon sprake van een mismatch tussen het vocabulaire en de taxonomie van de behandelaars. Onze jongeren leken zich zeer bewust van het feit dat een goed bedoelde uitleg (dit is hoe het met mij gaat) verkeerd kan worden geïnterpreteerd. En dus is het misschien beter om je mond dicht te houden
- Het maakt nogal wat uit met *wie* iemand in detentie terecht komt. Vooral het haantjesgedrag van jongeren op de leefgroep wordt alom als probleem ervaren – jongeren gaan zich gedragen op een manier dat ze zichzelf niet meer herkennen. Er is rust aan je kop nodig, al helemaal als puber of jongere die niet vanzelf de juiste keuzes maakt.
- Sommige jongeren ervoeren het mengen van jongeren met verschillende delicten als een nadeel. Een deelnemer vertelde dat ze voorafgaand aan de periode van detentie niets van drugs wist, maar daarna, door veelvuldig contact met drugsdealers, wél.
- De straf blijkt niet klaar wanneer die over is, want pas terug in de samenleving begint een jongere pas te merken hoezeer de straf tegen hem of haar inwerkt. En wat iemand nodig had gehad.
- In de beleving van de jongeren richt de straf zich vaak op wie de jongeren *zijn* en niet wat ze hebben gedaan. Dat kan een goed uitgangspunt vormen van de straffen, alleen hebben zij het voornamelijk negatief ervaren in de vorm van discriminatie. Juist vanwege hun (etnische) achtergrond zouden ze op

een niet passende manier zijn gestraft. Dit terwijl ze het idee van persoonlijke straf wél belangrijk vinden.

- De lengte van de straf kan verlamdend werken. Er zou meer ruimte moeten zijn voor een leertraject op basis waarvan de straf kan worden aangepast: “Op een gegeven moment hebt je alle cursussen gedaan, de diploma’s gehaald, wat doe je dan? Je moet mentaal best wel sterk zijn om dan gezond te blijven. Ik was wel bijna doorgedraaid”
- In ‘de Jeugd’ moeten de jongeren het doen met wie er op dat moment zitten in hun leefgroep: “Het is minder makkelijk kiezen met wie je omgaat. In een PI kijken ze serieus naar wat bij je past.” Maar de invloed van een leefgroep reikt ook ver: “Natuurlijk is een leefgroep bedreigend. Als ze erachter komen dat je hebt verraden, dan heb je overal in Nederland een probleem, maakt niet uit waar je komt.” Sommige jongeren hadden dan ook liever in een PI gezeten – minder spanningen!
- De officier van justitie heeft niet bepaald een goede reputatie: “De officier zei, zonder reden, hij is gewelddadig, hij is dit en dat... Om maar een hoge straf te kunnen eisen. Terwijl het nergens stond dat ik gewelddadig was. Dat verzon hij.” Waarop een van de jongere antwoordde: “Zo worden ze getraind. Dat is hun werk.” In het YouthLab heeft een officier van justitie met de jongeren gewerkt om hun ideeën over een maatwerkstraf aan te scherpen. Dat maakte impact. Omdat hun eigen vooroordeel werd doorbroken: “Zo, waar was u toen ik mijn straf kreeg?”
Rechters hebben een opmerkelijk positievere reputatie.

5. De maatwerkstraf: waar moet een toekomstige straf aan voldoen?

Hoe moet het dan wel? In deze paragraaf een opsomming van principes en ideeën van waaruit een ‘goede’ straf zou kunnen vertrekken. Net als in de vorige paragraaf mengen we in deze opsomming opmerkingen van jongeren met observaties van de begeleiders.

- De jongeren vinden allemaal dat een misdaad moet worden vergolden – ‘oog om oog, tand om tand’ vonden zij een rechtvaardig principe. Maar het is niet persé *harder* straffen dat zij belangrijk vonden, maar precies hard genoeg straffen. Daaronder verstaan ze: heel goed kijken wat iemand nodig heeft, en op welk moment welk middel het beste werkt. Je delict weegt wel mee in het bepalen van de straf, maar is niet bepalend voor je straf. Dat is de context van de jongere, en de omgeving waar hij of zij weer in terug moet als de straf is afgelopen.
- Het zou goed zijn wanneer de doelen van een straf op voorhand helder worden gemaakt: wat zou je in de periode kunnen bereiken?
- De straf treft niet alleen de dader, maar net zo goed de familie. De behoefte om de familie of directe omgeving in de straf te betrekken is groot. Dit zijn toch de mensen bij wie de jongeren terugkomen. En aan wie ze gevoelsmatig verantwoording moeten afleggen.
- De buitenwereld binnen halen. Wanneer alles draait om herstel, draait alles dus om het leven dat je na detentie moet leiden. Dus niet: jongeren moet uit de gevangenis, maar de buitenwereld moet in de gevangenis: potentiële werkgevers, scholen, hulpverleners waar ze later mee verder werken.
- In een straf zou er ruimte moeten zijn voor zelf lerend vermogen. Op basis van voortgang op de bepaalde strafdoel(en) zou een jongere op zijn of haar eigen tempo een straf moeten kunnen doorlopen, jongeren vinden het heel belangrijk dat positieve motivatie en resultaten worden beloond met dingen waar je iets aan hebt ná je vrijlating. Nu worden beloningen voor goed gedrag als triviaal ervaren (‘je krijgt wat lekkers, wat beltegoed. Dat is even leuk, maar je hebt er weinig aan’).
- In de straf zou een beloningssysteem voor goed gedrag een veel prominentere plek moeten krijgen.
- Jongeren ontwierpen alternatieve straffen vooral vanuit de vraag: hoe kom je er beter uit dan dat je erin ging? Weinigen vonden namelijk dat zij er beter uit waren gekomen. Wat hun betreft zou dat een altijd geldend strafdoel moeten zijn.
- In de discussies over ‘wat een straf moet doen’ stond niet zozeer het onderscheid resocialisatie en vergelding centraal, maar wel: de samenleving helpen en de dader laten leren.
- Als straf-als-opsluiting wordt ingezet om de onmacht / angst te bestrijden die een samenleving ervaart na het zien van een ‘incident’, is dat altijd een tijdelijk instrument, meenden ze eensgezind: “je komt

toch op een gegeven moment weer vrij. En dan kan er maar beter iets veranderd zijn dan alleen de opsluiting.”

- Jongeren vinden het belangrijk dat straf afschrikt. De manier waarop kon wel beter. Ervaringsdeskundigen zouden het afschrikkende effect beter kunnen overdragen, bijvoorbeeld de eerste keer dat je wordt opgepakt, omdat zij begrijpen wat het effect is van de straf op het leven van de jongere die de verkeerde keuzes dreigt te maken.
- Sowieso willen jongeren dat er ervaringsdeskundigen werken in gevangenissen – mensen die hen écht begrijpen. “Wij weten hoe het is om mee te maken. Wij zijn ervaringsdeskundigen. Niemand heeft me begrepen toen ik vastzat. Ik kan de jongeren wel begrijpen.” Juist omdat jongeren eensgezind zijn dat tijdens detentie het ook belangrijk is dat iemand naar zijn of haar gevoel durft te luisteren, en de confrontatie aan kan gaan met zichzelf. Daarvoor moet je vertrouwen hebben in iemand die je begeleidt, en je kwetsbaar op durven stellen.
- Je hoeft als begeleider overigens niet alles helemaal te begrijpen om goed te helpen. Maar goed luisteren is wel heel erg belangrijk, écht luisteren. Dit wordt als een groot gemis ervaren!
- De straf houdt niet op als je de gevangenis uitkomt. Want ‘alles kan in elkaar storten’ wanneer het nazorg traject niet goed is. Je kunt er beter uitkomen dan erin zijn gegaan, maar als je direct weer in een ingewikkelde, soms problematische leefomgeving terecht komt, is het heel ingewikkeld stand te houden. Een goed traject van straf eindigt daarom absoluut niet wanneer jongeren uit de poort lopen.
- Jongeren meenden dat er ‘iets’ naar het slachtoffer gedaan zou kunnen worden, maar vinden dat tegelijkertijd heel erg moeilijk. Een deelnemende jongen: “Als ik naar mijn slachtoffer kijk, dan zou ik niet met mij willen praten. Maar ik zou als slachtoffer wel mijn hart willen luchten bij de dader. Dat hij weet: je hebt me pijn gedaan.”
- De ideale straf bestaat niet, vinden ze allemaal. Een maatregel is niet zomaar goed of niet, maar hangt van de persoon, het delict, en de context af. Het maatwerk is essentieel. En dus: luisteren!
- Allen onderstrepen het belang van zelfkennis. Het zijn vaak jongeren waar niet vanzelfsprekend ruimte is geweest voor de vraag ‘wie ben ik?’, terwijl een antwoord op die vraag voor alle betrokken jongeren belangrijk was om te begrijpen hoe ze op het rechte pad konden blijven.
- Leeftijd is een artificiële richtlijn. “Je bent 18, maar wat zegt dat?” De ontwikkeling naar volwassenheid moet veel serieuzer worden genomen, en betrokken in de straf. Alleen al daarom vinden de jongeren opleiding zo belangrijk.